ARAŞTIRMA

F.Ü.Sağ.Bil.Vet.Derg.
2016; 30 (1): 39 - 44
http://www.fusabil.org

"Kara Hekim: Katran"ın Antalya Veteriner Hekimliği Folklorunda Hayvan Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı*

Ahmet AVCI [1]
Rahşan ÖZEN [2]

[1] Hava Kuvvetleri Komutanlığı,
Hava Uçaksavar Er Eğitim Merkezi,
İstanbul, TÜRKİYE

[2] Fırat Üniversitesi,
Veteriner Fakültesi
Veteriner Hekimliği Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı,
Elazığ, TÜRKİYE

Anadolu'da medikal amaçlı katran elde edilmesine dair ilk bulguların Yunan hekim Dioscorides (MS I. Yüzyıl) zamanına kadar uzandığı kaydedilmektedir. Anadolu'nun güney kısımlarında yetişen bazı ağaç türlerinden katran elde edildiği ve bu katranın, hem tıbbi hem de veteriner hekimliği folkloru uygulamalarında kullanıldığı bilinmektedir.

Bu araştırmada, Antalya yöresinde sedir (katran) ağacından (*Cedrus libani*) elde edilen sarı katranın hayvan hastalıklarında kullanımı incelenmiş; yapılan taramalar sonucunda, bölgede "kara hekim" olarak da adlandırılan katranın, hayvanlarda dış ve iç parazit mücadelesinde, çeşitli yaralanmalarda (ağız, tırnak, boynuz vb.), şap hastalığı, yılan sokması, aktinomikoz, apse ve ishal durumları ve arıların Varroa hastalığında, tedavi amacıyla kullanıldığı saptanmıştır. Tedavi edici etkisinin, bileşimindeki yağ asitleri, esterleri, ketonları, alkolleri, fenolleri ve fenollerin metil eterlerinden kaynaklandığı bilgisinden yola çıkıldığında, katranın antiseptik, antiparaziter, sekonder enfeksiyonları önleyici ve antienflamatuar amaçlarla kullanımının rasyonel temellere dayandığı ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, Antalya ve yöresinde karşılaşılan veteriner hekimliği folkloruna ait bu uygulamaların, binlerce yıllık folklor geleneğinin devamı niteliğinde oldukları ve rasyonel folklorik uygulamalara güzel örnekler oluşturdukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Antalya folkloru, hayvan hastalıkları, katran, sedir ağacı, veteriner hekimliği folkloru*

Use of "Black Doctor: Tar" for the Treatment of Animal Diseases as Part of the Veterinary Medical Folklore of Antalya Province

Records indicate that, the first findings on the derivation of tar for medical purposes in Anatolia date back to the time of the Greek physician Dioscorides (1st century AD). It is also known that, tar can be derived from the wood of certain tree species that grow in southern Anatolia, and can be used in both medical and veterinary medical folkloric practices.

In this study, the use of yellow tar, which is derived from cedar wood (*Cedrus libani*) for the treatment of animal diseases in Antalya province, was investigated, and on the basis of the field surveys conducted, it was determined that, tar, also referred to as *"the black doctor"* in the region, was used for the control of ecto- and endoparasites, and the treatment of various wounds (i.e. of the mouth, nails and horns, etc.), foot and mouth disease, snakebite, abscess, diarrhoea, and varroasis of the honeybee. In view of the therapeutic effect of tar being related to its composition of fatty acids, esters, ketone, alcohol, phenol and methyl ether of phenolic origin, it can be suggested that the use of tar for the purpose of mediating antiseptic, antiparasitic and anti-inflammatory effects and the prevention of secondary infection is justified by "rational" reasons.

As a result, these folkloric practices, which were encountered in Antalya province and its vicinity, were ascertained to be the continuation of the folkloric traditions that have been kept alive in the region for thousands of years, and are considered as good examples for rational folkloric practices.

Key Words: *Antalya folklore, animal diseases, tar, cedar wood, veterinary medical folklore*

Geliş Tarihi : 03.12.2015
Kabul Tarihi : 14.01.2016

Yazışma Adresi
Correspondence

Rahşan ÖZEN
Fırat Üniversitesi,
Veteriner Fakültesi,
Veteriner Hekimliği Tarihi
ve Deontoloji Anabilim Dalı,
Elazığ - TÜRKİYE

rozen@firat.edu.tr

Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri bitkilerle sıkı bir etkileşim içerisinde olmuş; zamana ve değişik kültürlere göre farklılık gösterse de bitkileri gıda, alet, boyar madde, yakıt ve ilaç olarak kullanmıştır (1, 2). Tarihsel süreç içerisinde insanlar, bazı bitkileri farklı özellikleri nedeniyle diğerlerinden ayırmışlar, hem kendi hastalıklarının hem de hayvanlarının hastalıklarının tedavisinde faydalanmışlardır (3, 4).

Çağlar boyunca kullanım şekillerindeki bazı değişiklik ve gelişmelerle birlikte kuşaktan kuşağa aktarılarak bugüne kadar ulaşan bitkilerin hastalıklarda kullanımına yönelik bu bilgiler; gerek tıbbi folklor gerekse veteriner hekimliği folkloru alanındaki araştırmalarla gün ışığına çıkarılmaya çalışılmaktadır (2, 5).

Katran, hem tıbbi hem de veteriner hekimliği folkloru uygulamalarında geçmişten günümüze sıklıkla kullanılmaktadır (5-18). Halk hekimliğinde yaralanmalarda (7, 13),

* Bu çalışma "Antalya Folklorunda Katranın Eldesi ve Veteriner Hekimlikte Kullanımı" adlı bitirme tezi verilerinden faydalanılarak hazırlanmış ve çalışmada yer alan başlıkla 10-13 Haziran 2015'de Malatya'da IX. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günlerinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

astım ve üst solunum yolları hastalıklarında (13), kulak ağrısında (17), sivilce tedavisinde (19), hemoroid (7, 17) ve ülser tedavisinde (7, 13) katran kullanıldığı bildirilmiştir.

Çalışma, Antalya yöresinde sedir (katran) ağacından (*Cedrus libani*) elde edilen ve yörede "kara hekim" olarak adlandırılan katranın hayvan hastalıklarında kullanımının incelenmesi amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmanın ana materyalini, Temmuz 2014–Mayıs 2015 tarihleri arasında Antalya ve yöresinde hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı yerleşim birimlerinden katran konusunda bilgi sahibi olan 35 kaynak kişi (Tablo 1) ile yapılan görüşmelerden elde edilen veriler oluşturdu.

Tablo 1. Kaynak kişi listesi

Kaynak Kişi (KK)	Kaynak Kişinin Adı-Soyadı, Mesleği ve Yaşadığı Yer
1	Yusuf ŞİMŞEK, Veteriner Hekim, Kumköy/Aksu
2	Ahmet GÜVEN, Çay Ocağı İşletmecisi, Bademli Köyü/Akseki
3	Hayri KOCABOZ, Hayvan Yetiştiricisi, Kızıldağ Köyü/Manavgat
4	Dursun KOCAGÖZ, Emekli, Gürsu Köyü/Kaş
5	Sevim AKAR, Ev Hanımı, Bozağacı Köyü/Korkuteli
6	Ahmet AVCI, Çiftçi- Hayvan Yetiştiricisi, Yukarı Işıklar Köyü/Manavgat
7	Hasan KARADENİZ, Emekli Ziraat Mühendisi, Bezirganköy/Kaş
8	İbrahim SARIKAYA, Çiftçi - Şöför, Tekkeköy/Elmalı
9	Mehmet EVLİCE, Hayvan Yetiştiricisi, Yeşilbağ Köyü/Manavgat
10	Fahri AVCI, Çiftçi, Yukarı Işıklar Köyü/Manavgat
11	Mevlüt ÇELİK, Hayvan Yetiştiricisi, Kepez Köyü/Akseki
12	Mehmet ÖZKÜL, Kasap, Beşkonak Köyü/Manavgat
13	Mustafa TOPÇU, Turizm, Mahmut Seydi Köyü/ Alanya
14	Saliha HURMA, Çiftçi- Hayvan Yetiştiricisi, İbradı/Merkez
15	Fatma TARAKÇI, Öğrenci, Saraçlı Köyü/Manavgat
16	Davut KILINÇ, Öğrenci, Serik/Merkez
17	Ahmet ÖZÇELİK, Veteriner Hekim, Antalya/Merkez
18	Yusuf DURSUN, Öğrenci, Değirmenci Köyü/Manavgat
19	Uğur KAYA, Zooteknist, Serik/Merkez
20	Mustafa DEMİREL, Eğitimci, Toslak/Alanya
21	Ali AVCI, Emekli- Arı Yetiştiricisi, Yukarı Işıklar Köyü/ Manavgat
22	Emine AVCI, Hayvan Yetiştiricisi, Yukarı Işıklar Köyü/ Manavgat
23	Nadire IŞIK, Arı Yetiştiricisi, Beydiğin Köyü/Manavgat
24	Arif YILMAZ, Eğitimci, Alara Beldesi/Alanya
25	Mehmet EREN, Emekli- Hayvan Yetiştiricisi, Çubukören Köyü/Manavgat
26	İmdat DALICI, Hayvan Yetiştiricisi, Gazipaşa/Merkez
27	Hüseyin HURMA, Terzi, İbradı/Merkez
28	Osman KURU, Hayvan Yetiştiricisi-Arı Yetiştiricisi, Tarım, Korkuteli/Merkez
29	Ali ÇITAK, Çiftçi-Hayvan Yetiştiricisi, Avsallar/Alanya
30	Gülsüm GÖKÇE, Hayvan Yetiştiricisi, Sırt Köyü/Manavgat
31	Ali KARABACAK, Hayvan Yetiştiricisi, Serik/Merkez
32	Nafiye AVCI, Hayvan Yetiştiricisi, Çubukören Köyü/ Manavgat
33	Emre KIZILARSLAN, Öğretmen, Akseki/Merkez
34	Halil ÇİL, Çiftçi, Serik/Merkez
35	Erol KEÇER, Hayvan Yetiştiricisi, Korkuteli/Merkez

Araştırmada sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemlerinden birisi olan "kaynak kişilerle görüşme tekniği" kullanıldı. İzin almak kaydıyla ses ve görüntü kaydı yapılarak veriler toplandı. Kaynak kişiler metin içerisinde diğer literatürle karıştırılmasını önlemek için "Bulgular" bölümünde kaynak kişi (KK) kısaltması ile gösterildi. Elde edilen bulguların geçmiş ve günümüz kaynakları ve modern hekimlik bilgileriyle karşılaştırılması yapıldı. Edinilen folklorik bilgilerin kaynaklarına inilerek etnolojik olarak yorumu yapılmaya çalışıldı.

Bulgular

Katranın yörede hayvan hastalıklarında aşağıdaki durumlarda kullanıldığı saptanmıştır.

Aktinomikoz (*Actihomycose*): Sığırların boynundaki şişlikler yörede "*domuz başı*" olarak adlandırılır. Tedavisinde bu şişlikler temiz bir bıçak veya daha çok çıra ile yarılarak bir enjektör yardımı ile içine katran püskürtülür (KK 22). Hayvanlarda apseli (iltihaplı) bölgelere katran temiz bir bez ile sürülerek, apsenin olgunlaşması ve patlaması sağlanır. Ayrıca, çıra ile apse patlatıldıktan sonra iyileşinceye kadar katran uygulanır (KK 6, KK 7, KK 15, KK 21, KK 22).

Rumen Asidozu *(Asidosis ingestae ruminis)*: Hayvanın aşırı yem (kesif yem) tüketmesi sonucu oluşan bir hastalıktır. Hayvanın bağırsak metabolizmasını hızlandırmak ve bağırsak içeriğinin hızla dışarı atılmasını sağlamak amacıyla hayvana 0.5–1 L civarında katran içirilir (KK 32).

Dış Parazitler: Bölgede hayvanları dış parazitlerden (sinek, böcekler, kene, bit pire ve uyuz) korumak amacı ile katran parazitin görüldüğü bölgeye sürülür (KK 2- KK 5, KK 10, KK15-18, KK 20, KK 22-26, KK 29-31, KK 34). Hayvanın kurtlanmasını önlemek amacıyla sineklerden (*Hypoderma bovis)* korunmak için katran su ile veya yağ ile karıştırılarak iki veya üç gün arayla bölgeye uygulanır (KK 9, KK12, KK13). Yine aynı amaçla katran, mazot ile seyreltilerek temiz bir bez veya sünger ile hayvanın vücuduna sürülür (KK 33). Hayvanların derisinde kurtların (*Hypoderma bovis)* oluşturduğu yaralara karşı katran ve püse (çam ağacından elde edilen bir çeşit yağ) karışımı uygulanır (KK 29).

Uyuz hastalığında hayvanın vücudunun çeşitli yerlerindeki kıllar dökülür ve bu bölgelerde yaralar oluşur. Tedavide deri döküntüleri temizlenir, hastalık geçinceye kadar temiz bir bez, fırça veya sünger ile bölgeye katran sürülür (KK 6). Ayrıca, katran ve püse uyuz olan bölgeye uygulanır (KK 22). Uyuz, bit, kene, pire ve sineklerden korunmak için katran su ile karıştırılıp koltuk altı ve kuyruk altına sürülür (KK 8, KK 21).

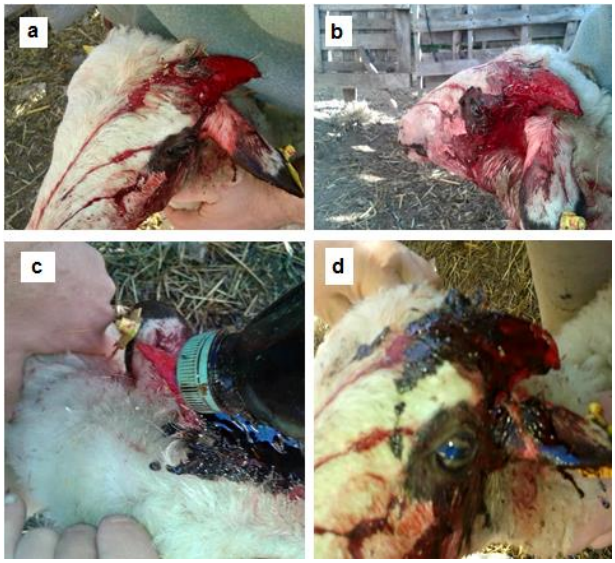
Hayvanı rahatsız eden bit ve pireden korunmak ve mücadele etmek için zeytinyağı ile katran karıştırılarak bir hafta arayla birkaç kez hayvanın derisine uygulanır (KK 6, KK 35).

Kene, bit ve pireden korunmak ve mücadele etmek için ilkbahar ve sonbaharda birer kez, yazın her ay

katran, Kenez (İnsektisit, Acaricit bir müstahzar) ve su ile karıştırılarak hayvan bir havuz veya bir küvet içerisine daldırılarak banyo yaptırılır (KK11, KK 21). Kene yapışmasını önlemek için hayvanın anüs bölgesine katran sürülür (KK 11).

Kene ve uyuzda, Sütleğen (*itirge*) (*Euphorbia supp.*), katran ve su karıştırılıp hayvan bir havuz veya leğen içerisine daldırma yöntemi ile senede üç kez banyo edilir (KK 14) veya su dolu bir havuza katran dökülerek hayvan buraya batırılır (KK 23).

Boynuz Kırıkları: Yörede özellikle küçükbaş hayvanlarda boynuz kırıkları görülür. Boynuzu kırılan hayvan zapturapt altına alındıktan sonra kanamayı durdurmak ve bölgeye sineklerin larva bırakmasını engellemek için katran ve püse (çam ağacından elde edilen bir çeşit yağ) karışımı (KK 2, KK 27) ya da su veya zeytinyağı ile katran karışımı hazırlanarak bölgeye sürülür (KK 9) (Şekil 1 a, b,c, d).

Şekil 1. a. b. Boynuz kırığı **c. d.** Boynuz kırığında katran ile tedavi

İç Parazitler: İç parazitlerden (bağırsak ve mide parazitleri) korunmak ve tedavi amacıyla katran hayvanların içme sularına katılır (KK 5, KK 9, KK 18, KK 26, KK 30, KK 32, KK 35) veya ağızdan içirilir (KK 33). Aynı amaçla keçilerin içme suyuna katran ve "*çorak*" (tuz-un karışımı) dökülerek içmesi sağlanır (KK 28).

Kıl kurdu, şerit gibi parazitlerle mücadelede katran suya katılarak hayvanın içmesi sağlanır (KK 11-13) ya da katran, ya un ve şeker (KK 11) ya da un ve tuz (KK 11-13) ile karıştırılıp hap şekline getirilerek hayvana yutturulur.

İshal (*Diarrhea*): İshale yakalanan oğlaklara, katran bir keçe parçasına emdirilerek yutturulur veya katran su ile karıştırılarak içirilir (KK 12). Yumurta akına 2-3 damla katran damlatılarak ishal olan hayvana yedirilir (KK 26).

Keçi Ciğer Ağrısı *(Pleuropneumonia Contagiosa Caprae)*: Hayvanların sularına katran karıştırılarak içmesi sağlanır (KK 19).

Şap Hastalığı *(Stomatitis Aphtosea Epizootica)*: Hastalık yörede "*tabak*" olarak bilinir. Tabak hastalığında, hasta hayvanın ağız ve tırnak aralarındaki yaralara katran bir pamuk yardımı ile sürülür. Bu tedaviye hayvan iyileşene kadar aralıklarla devam edilir (KK 11, KK 12, KK 14, KK 21, KK 27, KK 32, KK 34).

Ayak Hastalıkları: Hayvanların tırnaklarında çeşitli nedenlerle oluşan yara, çatlak, çürük oluşumunda hayvan, kuru ve temiz bir yere alınır. Tırnak temizliği yapılır. Nekroze kısımlar uzaklaştırılır ve katran ısıtılarak bölgeye dökülür (KK 1, KK 3, KK 6, KK 21, KK 25, KK 27, KK 29, KK 34, KK 35). Hayvanların ayaklarında ve tırnak aralarında oluşan şişliklere, çürüklere katran sürülür (KK 15, KK 19, KK 25, KK 31). Tırnak kesiminden sonra oluşan kanamayı durdurmak ve yara iyileşmesini hızlandırmak amacıyla katran ısıtılarak bölgeye dökülür (KK 17, KK 31).

Tırnağında yara olan hayvanın tırnak temizliği yapılarak, yara üzerine temiz bir bez yardımıyla katran uygulanır[11].

Varroa ve Diğer Arı Parazitleri: Varroadan, diğer arı parazitleri ve kovan içi güvelerden korunmak veya yok etmek amacıyla kovanlarının içerisine ve çıtalar üzerine katran bir pamuk yardımı ile sürülür (KK 2, KK 21, KK 23, KK 25, KK 27-29) veya tezek (ineklerin dışkılarının kurutularak elde edilen bir çeşit yakıt) üzerine damlatılarak tütsüleme yolu ile kovanlara verilir (KK 6, KK 21, KK 31). Ayrıca, katran su ile karıştırılıp arılar üzerine ve kovan içerisine bir pompa yardımı ile püskürtülür (KK 26).

Deri Yaralanmaları: Vücudun çeşitli bölgesinde oluşan yaraların iyileşmesini hızlandırmak, kanamayı durdurmak için temiz bir bez veya pamuk ile katran sürülür (KK 3, KK 9-13, KK 16-19, KK 24, KK 25, KK 27, KK 29-31, KK 33-35).

Hayvanların beslenme sırasında, ektima, şap, veba gibi hastalıklar sonrası oluşan ağız yaralarında (KK 12, KK 34) ve memede oluşan yaralarda (KK 24) bir pamuk yardımı ile bölgeye katran sürülür.

Yılan Sokması: Hayvanları yılan soktuktan sonra hayvanı iyileştirmek için hayvanın burnunun üstü, "*bicik*" (meme bölgesi) ve arka bacaklar arası dağlanarak bu bölgelere katran sürülür. Hayvana katran koklatılır (KK 6, KK 22).

Yılan sokması durumunda, çiğ yumurta ile bir çay kaşığı kadar katran karıştırılıp hayvana içirilir (KK 7).

Tartışma

Bu çalışmada, Antalya ve yöresinde sedir ağacından çeşitli yöntemlerle elde edilen katranın, hayvan hastalıklarının tedavisinde kullanım yöntemleri ortaya çıkarılarak, bu bilgilerin modern veteriner hekimliği

uygulamalarına katkı düzeylerinin belirlenmesi ile yapılacak sonraki çalışmalara temel oluşturulmaya çalışıldı. Saha çalışmaları sırasında hayvancılığın daha yoğun olarak yaşatıldığı yerlere öncelik verilerek toplam 100 kaynak kişi ile yüz yüze görüşmeler yapıldı. Bununla birlikte araştırma sahasının genişliği, köy sayısındaki fazlalık, mali yük ve zaman kaybı gibi diğer faktörlerin etkisi de göz önüne alındığında çalışmanın örneklem sayısının katran ile ilgili bilgi veren toplam 35 kaynak kişi ile sınırlı kalmasının ulaşılan sonuçların yeterliliği üzerine olumsuz etki yaratmayacağı da söylenebilir.

Sığırlarda görülen aktinomikoz hastalığının, veteriner hekimliği folkloru konusunda yapılmış çalışmalara (5, 6, 8, 16, 20) benzer şekilde yörede domuz başı olarak adlandırıldığı görülmektedir. Hastalık, Ebu Bekr İbn Bedr tarafından 14. yy'da yazılmış olan Naseri adlı eserde tayların çene altı ve boğazlarında görülen şişlik olarak bildirilmiş, tedavisinin şişliğin etrafının daire şeklinde dağlandıktan sonra iç kısmına hacamat yapıldığı ve üzerine bal sürülerek yapıldığı belirtilmiştir (21). Çeşitli yörelerde yapılan veteriner hekimliği folkloruna yönelik çalışmalarda aktinomikoz tedavisinde apse tedavisinin yapıldığı, genellikle şişliğin dağlandığı veya sıcak kompres uygulandığı, olgunlaşan apselerde irinin boşaltıldığı, çeşitli antiseptik ve sikatrizan etkili drogların kullanıldığı görülmektedir (5, 6, 8, 16, 20). Katranın da antiseptik özelliği dikkate alındığında (9, 28) Antalya yöresinde aktinomikoz hastalığında kullanımının baytarnamelere ve diğer çalışmalara benzer şekilde olduğu, günümüz veteriner hekimliği uygulamalarında tedaviye yardımcı olabilecek nitelik taşıdığı ileri sürülebilir.

Bazı yörelerde halk arasında "*arpalama*", "*tokmalanmak*", olarak bilinen asidozis tedavisinde baytarnamelerde hayvandan kan alınması, eski incir ve kepek suyu ile omuzların ovulması gibi uygulamaların yapıldığı (21); ağızdan sodyum bikarbonat (*karbonat*), ayçiçeği yağı, sabunlu su ya da soda içirildiği, acı soğan yedirildiği ve anüsünden bir parça sabun sokulduğu (16) görülmektedir. Bu çalışmada aşırı yem tüketen hayvana, bağırsak içeriğinin bir an önce dışarı atılmasını ve hayvanın rahatlamasının sağlamak amacı ile katran içirildiği saptanmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar üzerinde yapılan araştırmalarda asidozisli hayvana katran içirilmesi ile ilgili bir bilgiye rastlanılmamış olması, bu tedavinin veteriner hekimliği folklorunda ilk kez bu çalışma ile ortaya çıktığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Boynuz kırıklarının tedavisinde, Sinmez (16), Orta Anadolu Bölümü veteriner hekimliği folklorunda kırılan boynuz üzerinde kanamayı durdurmak için bir bezle tampon yapıldıktan sonra, çam katranı sürüldüğünü, bildirmektedir. Çalışmada kanamayı durdurmak ve bölgeye sineklerin larva bırakmasını engellemek için katran kullanılması, Sinmez (16)'in bulguları ile paralellik göstermektedir. Katranın antiseptik ve antienflamatuar (9, 28) özelliği dikkate alındığında bu uygulamanın rasyonel bir uygulama olduğu söylenebilir.

Romalı Virgil'in (MÖ 1. Yüzyıl), koyun uyuzunda katran kullandığı (22); dokuzuncu yüzyıla ait bir baytarnamede (11), uyuzlu atın hamamda su ve sabunla yıkandığı sonra katranlı ilaç sürüldüğü; İbnül Avvam'ın (23) koyunların uyuzunda yağ ve kükürtlü ilaçlar kullandığı, Cami'nin baytarnamesinde (24) uyuz tedavisinde katran uyguladığını bildirilmektedir. Günümüzde yapılan veteriner hekimliği folkloru ile ilgili çalışmalarda Arslan (6) katran ve kızgın yağın, Sinmez (16) ardıç katranı ile tereyağın karıştırılarak uyuzlu bölgeye sürüldüğünü, Yüksel (5) kılların döküldüğü bölgelere katran uygulandığını belirtmişlerdir. Sinmez (16), ardıç katranının antiseptik ve antiparaziter etkilerinin, bileşimindeki fenol türevinden ileri geldiğini bildirmektedir. Sedir ağacı yağının da larva öldürücü özelliği bulunduğu kanıtlanmıştır (25). Çalışmada, yörede, uyuz tedavisinde katran kullanımın Eski Roma Dönemi ve baytarnamelere kadar uzandığı, günümüz veteriner hekimliği folkloru çalışmalarına benzerlik gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Ayrıca katranın uyuz dışında diğer dış parazitlerin (nokra, kene, bit, pire, sinek) enfestasyonlarının tedavisinde de kullanımı çeşitli kaynaklarda (5, 6, 8, 16, 26) bildirilmiştir. Özellikle Nokra hastalığında Eski Mısır'dan günümüze katran gibi antiparaziter ilaçların (8) kullanıldığı görülmekte ve binlerce yıl önce Mısır'da yapılan bu uygulamanın Anadolu topraklarında yaşatıldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Sığır ve koyunlarda solucan, mide ve bağırsak parazitlerinin tedavisinde, hayvanlara bir çubuk yardımıyla ağız kenarlarına katran bulaştırılarak yedirildiği veya her iki tarafında açlık çukurluğuna X işareti şeklinde katran sürüldüğü (6), küçükbaş hayvanlarda Kelebek hastalığında (Fasciolosis) hayvanların yemlerine az miktarda katran karıştırıldığı (5), kelebek hastalığında ayda iki kez katran, tuz ve göktaşı (Bakır sülfat) karıştırılarak koyunlara aç karnına içirildiği veya "*Karamuk (Berberis crataegina* L.*) kökü*" ve göktaşı veya katranın sulandırılarak hayvana aç karnına içirildiği (26) bildirilmiştir. Oğlaklara "*topalak*" adı verilen katran ve un karışımının hap şeklinde yutturulması ve 1 kg kepek, katran ve 200 g pekmez karışımının kıl kurtlarını düşürmek için içirilmesi de mide ve bağırsak parazitlerinin tedavisinde kullanılan uygulamalardandır (16). Çalışmada iç parazitlerden korunmak ve tedavi amacıyla katranın hayvanların içme sularına katıldığı, katran, katran ve çorak içirildiği ve katranın, un, tuz veya şeker ile karıştırılıp hap şekline getirilerek hayvana yutturulduğu saptanmıştır. Bu uygulamaların Anadolu'da varlığını devam ettiren tedavi yöntemleri ile örtüştüğü söylenebilir.

Veteriner hekimliği folkloruna yönelik bazı çalışmalarda (5, 8, 16, 20) halk arasında şap hastalığının "*dabak*", "*dabah*", "*tevek*", "*tabak*" *"tebek*" ve "*tavağ*" olarak adlandırıldığı ve tedavide katran kullanıldığı bildirilmiştir. Benzer şekilde yörede de şap hastalığının "*tabak*" olarak adlandırıldığı ve ağız ve tırnak

bölgesindeki yaraların tedavisinde katran uygulandığı saptanmıştır.

Aygün (27), şap tedavisinde uygulanan katranın adi nekroz veya sekonder enfeksiyonların ve sineklerin yumurtlaması sonucu oluşan yaranın kurtlanmasını engelleyici etkisinin olduğunu bildirmektedir. Şap tedavisindeki katran uygulamasının günümüz tedavi yöntemleri ile büyük oranda benzerlikler gösterdiği ve tedavide rasyonel bir yol izlendiği sonucuna ulaşılabilir.

Katran, büyük ve küçükbaş hayvanlar ile atların çeşitli ayak hastalıklarında baytarnamelerde (12, 14, 18, 21) ve günümüz veteriner hekimliğine ait folklorik çalışmalarda (5, 6, 8, 16, 20) sıklıkla uygulanan bir maddedir. Çalışmada ayağında yara olan hayvanların kuru ve temiz bir yere alınarak tırnak temizliğinin yapıldığı ve nekroze kısımlar uzaklaştırıldıktan sonra bir miktar katranın ısıtılarak bölgeye döküldüğü saptanmıştır. Katranın sekonder enfeksiyonları önleyici, antiseptik ve antienflamatuar (8, 9, 27, 28) etkileri göz önüne alındığında bu uygulamanın da köklerinin baytarnamelere dayandığı ve rasyonel bir tedavi yöntemi olduğu ileri sürülebilir.

Çalışmada, hayvanların vücutlarının çeşitli bölgesinde oluşan yaralarda kanamayı durdurmak, iyileşmeyi hızlandırmak ve sineklerin larva bırakmasını engellemek için yaralı bölgeye katranın temiz bir bez veya pamuk yardımıyla sürüldüğü görülmüştür. Baytarnamelerde kastrasyon sonrası oluşan yaranın katran ve yağ ile kaplandığı (24), atın bacaklarındaki yaralanmalarda sıcak katran uygulandığı (14) bildirilmiştir. Veteriner hekimliği folkloru (5, 8, 16) ve ilgili çalışmalarda (7, 13) yara tedavisinde ve deri hastalıklarında katran kullanıldığı saptanmıştır. Katranın sekonder enfeksiyonları önleyici, antiseptik ve antienflamatuar (8, 9, 27, 28) etkileri göz önüne alındığında bu uygulamanın da köklerinin baytarnamelere dayandığı, Anadolu'da yapılan folklorik çalışmalardaki kullanım alanlarına benzerlik gösterdiği ve rasyonel bir tedavi yöntemi olduğu kabul edilebilir.

Baytop (7) ve Sinmez (16) arı kovanlarına güveleri yok etmek amacıyla katran kullanıldığını bildirmektedir. Çalışmada Varroa'dan ve kovan içi güvelerden korunmak veya yok etmek amacıyla kovanların içerisine ve çıtalar üzerine bir pamuk yardımı ile katran sürüldüğü, katranın tezek üzerine damlatılarak tütsüleme yolu ile kovanlara verildiği ve katranın su ile karıştırılıp arılar üzerine ve kovan içerisine bir pompa yardımı ile püskürtüldüğü bildirilmiştir. Katranın bileşimindeki uçucu yağ asitleri (13) ve fenol türevlerinin antiparaziter (8, 16) etkisi göz önünde bulundurulduğunda katranın bu şekilde kullanımının rasyonel olduğu düşünülebilir.

İshal, sebebi ne olursa olsun tek başına bir hastalık olarak değerlendirilmektedir. Elazığ ve çevresinde, tedavide ışgın otu (*Rheum ribes*) kurutularak dövülüp, katranlı suyla hap yapılarak hayvana verilmektedir (20). Antalya yöresinde de benzer şekilde ishale yakalanan oğlaklara, katranın bir keçe parçasına emdirilerek yutturulduğu, katranın bir miktar sulandırılarak hayvana içirildiği veya yumurta akına 2–3 damla katran damlatılarak hayvana yedirildiği saptanmıştır. Bu konuda daha detaylı araştırmalara gereksinim olduğu ileri sürülebilir.

Veteriner hekimliği folkloruna ait ulaşılabilen çalışmalarda yapılan incelemeler sonunda, Antalya yöresinde asidozis, keçi ciğer ağrısı ve yılan sokmasında katran kullanımına ilk kez bu çalışmada karşılaşıldığı ve yapılacak detaylı araştırmalar ile hem veteriner hekimliği folkloruna hem de Türk folkloruna katkı sağlanacağı ileri sürülebilir.

Sonuç olarak, Antalya ve yöresinde karşılaşılan veteriner hekimliği folkloruna ait bu uygulamaların, binlerce yıllık folklor geleneğinin devamı niteliğinde oldukları ve rasyonel folklorik uygulamalara güzel örnekler oluşturdukları söylenebilir.

Kaynaklar

1. Altay V, Karahan F. Tayfur Sökmen Kampüsü (Antakya-Hatay) ve çevresinde bulunan bitkiler üzerine etnobotanik bir araştırma. Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi 2012; 2: 13-28.
2. Deniz L, Serteser A, Kargıoğlu M. Uşak Üniversitesi ve yakın çevresindeki bazı bitkilerin mahalli adları ve etnobotanik özellikleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi 2010; 10: 57-72.
3. Koyuncu O, Yaylacı OK, Tokur S. Geyve (Sakarya) ve çevresinin etnobotanik açıdan incelenmesi. OT Sistematik Botanik Dergisi 2009; 16: 123-142.
4. Öztürk R. Türkiye'de Veteriner İlaç Sanayiinin Tarihsel Gelişimi. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2002.
5. Yüksel E. Aşağı Fırat Havzasında Veteriner Hekimliği Folkloru Üzerine Araştırmalar. Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2012.
6. Arslan ES. Ege Bölgesi Folklorunda Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırmalar. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1998.
7. Baytop T. Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi. İstanbul: Sanal Matbaacılık,1984.
8. Dinçer F. Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar. Ankara: Ankara Üniversitesi Veteriner ve Ziraat Fakülteleri Basımevi, 1967.
9. Dinçer F. Türk folklorunda veteriner hekimlik (beş doğu ilimizde yeni örnekleriyle). İçinde: I. Ulusal Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt 4, Ankara: DSİ Basım ve Foto film İşletme Müdürlüğü, 1976.
10. Erk N. "Tuhfetülfarisin Fi Ahval-i Huyul El-Mücahaddin" adlı kitabın ilimler tarihi yönünden incelenmesi. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1961; 17: 495-511.

11. Erk N. Dokuzuncu yüzyıla ait "Kitab Al –Hayl Val-Baytara" üzerinde bir inceleme. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 1961; 8: 367-386.

12. Erk N, Dinçer F. XV inci ya da XVI ncı yüzyıla ait olduğu sanılan bir baytarname. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 1967; 14: 117-139.

13. Kurt Y. Kaçar MS, Işık K. Traditional tar production from *Cedrus libani* A. Richon the Taurus Mountains in southern Turkey. Economic Botany 2008; 62: 615-620.

14. Özen A. Milli Kütüphanedeki Yazma Baytarnameler Üzerinde Tarihsel İncelemeler. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 1999.

15. Özen A, Taşkın Ü. Baytarname-i Kenan Efendi. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2010.

16. Sinmez ÇÇ. Bozlak Kültüründe Folklorik Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırma. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011.

17. Ülger Z. Aydın (Merkez) Ve Çevresinde Halk Hekimliği. Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

18. Yiğit A. İlm-i Fürusiyet İsimli Baytarnamenin Veteriner Hekimliği Tarihi, At Yetiştiriciliği ve Hastalıklar Açısından İncelenmesi. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011.

19. Gönenç A. Antalya ili Korkuteli İlçesindeki Halk İnanışları ve Halk Hekimliği. Yüksek lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

20. Yerlikaya H. Elazığ ve çevresinde hayvan hastalıklarında halk hekimliği üzerine araştırmalar. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2002; 8: 133-136.

21. Erk N. İslam Medeniyet Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve "Naseri". Ankara: Yeni Matbaa, 1959.

22. Smith F. The Early History of Veterinary Literature and Its British Development. London: J.A. Allen, 1919.

23. Erk N. A study of the veterinary section İbn Al-Awwam's "Kitab al-Fâlâhâ". Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi 1961; 8: 241-250.

24. Erk N. XVI'ıncı Asır Veteriner Hekimliği ve Bu Asra Ait Eserler. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1955.

25. Çetin H, Kurt Y, Işık K, Yanıkoglu A. Larvicidal effect of Cedrus libani seed oils on mosquito Culex pipiens. Pharmaceutical Biology 2009; 47: 665-668.

26. Yaşar A, Sinmez CÇ, Aslım G. İç Anadolu Bölgesi Konya Bölümü folklorunda ruminantların paraziter hastalıkları ve tedavi yöntemleri. Kafkas Univ Vet Fak Derg 2015; 21: 1-7.

27. Aygün ST. Ultraviruslar ve Yaptıkları Hastalıklar. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1953.

28. Lenfeld J, Motl O, Trka A. Anti-inflammatory activity of extracts from Conyzacanadensis. Die Pharmazie 1986; 41: 268-269.